

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده زبانهای خارجی

گروه زبانشناسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد "M.A"

عنوان

بررسی ساختار نحوی فارسی باستان در کتیبه بیستون

از دیدگاه رده‌شناسی

استاد راهنما

دکتر محمد مهدی اسماعیلی

استاد مشاور

دکتر بهرام مدرسی

پژوهشگر

فاطمه حسن پور عزیزی

سال تحصیلی ۹۱-۹۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

در دنیای کوچکم، رویای زیبای حضور تو،

باور بودن

غرور دانستن

جسارت خواستن

و عظمت رسیدن را برایم به ارمغان آورد.

تقدیم به تو.....

سپاسگزاری

سپاس بی‌کران از استاد گرانقدر جناب آقای دکتر محمد مهدی اسماعیلی ، که با راهنمایی‌های بی‌دریغ و پیشنهادات ارزنده‌شان، بنده را در تدوین این پژوهش یاری فرمودند.

و تقدیر و تشکر فراوان از جناب آقای دکتر بهرام مدرسی ، که مشورت‌های پربار ایشان یاری دهنده بنده در تهیه و تنظیم این پژوهش بود.

چکیده

رده‌شناسی، مطالعه‌ی الگوهایی است، که به طور نظام‌مند در زبان رخ می‌دهد. تعیین رده‌های زبانی، درک بهتری از ساختار یک زبان را فراهم می‌آورد. طبقه‌بندی بر مبنای رده‌ی زبانی، این مزیت را دارد که زبان‌های هر دوره‌ای بتوانند در یک گروه خاص قرار گیرند. یکی از روشهای اساسی که در آن زبان‌ها از یکدیگر متمایز می‌شوند، آرایش سازه‌هاست. رده‌شناسی نحوی، بر اساس ترتیب بنیادین کلمات، زبان‌ها را از هم متمایز می‌کند. این پژوهش، آرایش جمله و ساخت‌های نحوی فارسی باستان در کتیبه بیستون را توصیف می‌کند، که از دیدگاه رده‌شناسی صورت می‌گیرد و سعی بر آن دارد تا ویژگی‌های این زبان را بر اساس رده‌های زبانی **OV** و **VO** مشخص سازد. بررسی داده‌های فارسی باستان نشان می‌دهد که ساختار بنیادین جمله در ساخت‌های بی‌نشان، **SOV** است، اما به نظر می‌رسد به دلیل ویژگی‌های تصریفی این زبان، در ترتیب کلمات، آرایش آزاد داشته باشد. همچنین تجزیه و تحلیل سازه‌های دستوری حاکی از آنست که این زبان گرایش به رده‌ی زبانی **OV** دارد و در مورد جایگاه هسته می‌توان گفت در اغلب گروه‌های نحوی، هسته پایان است.

فهرست مطالب

۱	جکیده
ی	نشانه‌های آوایی
ل	پیشگفتار
فصل اول: کلیات پژوهش	
۲	۱-۱ بیان مسأله
۳	۲-۱ هدف و اهمیت پژوهش
۴	۳-۱ پرسش‌های پژوهش
۴	۴-۱ فرضیه‌های پژوهش
۴	۵-۱ روش پژوهش
۵	۶-۱ محدودیت‌های پژوهش
۶	۷-۱ واژه‌های کلیدی
فصل دوم: پیشینه تاریخی پژوهش	
۸	۱-۲ مبانی نظری
۸	۱-۱-۲ روابط خویشاوندی زبانها
۸	۱-۱-۱-۲ زبانهای هندواروپایی

- ۱۱ ۲-۱-۱-۲ زبان هندوایرانی
- ۱۳ ۳-۱-۱-۲ زبان اوستایی
- ۱۴ ۴-۱-۱-۲ زبان فارسی باستان
- ۱۵ ۵-۱-۱-۲ کتیبه بیستون
- ۱۸ ۲-۱-۲ مفاهیم رده‌شناسی
- ۱۸ ۱-۲-۱-۲ جهانی‌ها و رده‌شناسی
- ۲۰ ۲-۲-۱-۲ پیشینه علم رده‌شناسی
- ۲۵ ۳-۲-۱-۲ رده‌شناسی نحوی
- ۲۷ ۴-۲-۱-۲ رده‌شناسی کلاسیک
- ۲۸ ۵-۲-۱-۲ رده‌شناسی همزمانی و در زمانی
- ۳۱ ۶-۲-۱-۲ طبقه‌بندی زبانها از نظر نشانه‌های فاعلی_مفعولی
- ۳۳ ۷-۲-۱-۲ مطالعات رده‌شناسی مربوط به زبانهای ایرانی
- ۳۴ ۲-۲ مبانی عملی
- ۳۵ ۱-۲-۲ رولاند جی. کنت
- ۳۶ ۲-۲-۲ رودیگر اشمیت
- ۳۶ ۳-۲-۲ پرودز اکتور شروو

- ۳۷ ۴-۲-۲ پییر لوکوک
- ۳۷ ۵-۲-۲ گرنات ویندفور
- ۳۹ ۶-۲-۲ محسن ابوالقاسمی
- ۳۹ ۷-۲-۲ حسن رضایی باغ بیدی

فصل سوم: ویژگی‌های دستوری فارسی باستان

- ۴۱ ۳-۱ نظام خطی فارسی باستان
- ۴۶ ۲-۳ نظام آوایی فارسی باستان
- ۴۶ ۱-۲-۳ مصوت‌ها
- ۴۷ ۲-۲-۳ گردش مصوت‌ها
- ۴۷ ۳-۲-۳ نیم مصوت‌ها
- ۴۸ ۴-۲-۳ بررسی تاریخی مصوت‌های فارسی باستان
- ۴۹ ۵-۲-۳ صامت‌ها
- ۵۳ ۳-۳ نظام صرفی فارسی باستان
- ۵۳ ۱-۳-۳ اسم و صفت
- ۵۳ ۱-۱-۳-۳ ساخت ستاک‌های اسم و صفت
- ۵۳ ۲-۱-۳-۳ درجات صفت

۵۴	۳-۱-۳-۳ صرف اسم و صفت
۵۶	۲-۳-۳ ضمیر
۵۸	۳-۳-۳ اعداد
۵۹	۴-۳-۳ قید
۶۰	۵-۳-۳ حرف اضافه
۶۱	۶-۳-۳ حرف ربط
۶۱	۷-۳-۳ دستگاه فعل
۶۲	۱-۷-۳-۳ ماده
۶۴	۲-۷-۳-۳ وجه
۶۵	۳-۷-۳-۳ مصدر
۶۵	۴-۷-۳-۳ صفت فاعلی
۶۶	۵-۷-۳-۳ صفت مفعولی
۶۶	۶-۷-۳-۳ پیشوندهای فعلی
۶۷	۷-۷-۳-۳ نشانه‌های نهی و نفی
۶۷	۸-۷-۳-۳ شناسه‌های افعال

فصل چهارم: متن و واژگان کتبه بیستون

۷۰	ستون اول
۷۸	ستون دوم
۸۵	ستون سوم
۹۱	ستون چهارم
۹۸	ستون پنجم
۱۰۱	واژگان

فصل پنجم: ویژگی‌های رده‌شناختی نحو فارسی باستان

۱۲۶	۱-۵ ساخت جمله
۱۲۶	۱-۱-۵ آرایش جمله با فعل اصلی
۱۳۱	۲-۱-۵ آرایش جمله با فعل ربطی
۱۳۴	۳-۱-۵ حرکت سازه‌ها
۱۳۶	۴-۱-۵ حذف فعل ربطی
۱۳۷	۵-۱-۵ حذف فاعل
۱۳۸	۶-۱-۵ آرایش جمله با فعل مرکب
۱۴۰	۷-۱-۵ جمله‌های مرکب همپایه

۱۴۲	۸-۱-۵ جمله‌های مرکب ناهمپایه
۱۴۶	۹-۱-۵ جمله‌های امری و دعایی
۱۴۸	۱۰-۱-۵ جمله مجهول
۱۴۹	۲-۵ آرایش حرف اضافه
۱۵۲	۳-۵ صفت
۱۵۲	۱-۳-۵ آرایش صفت و موصوف
۱۵۶	۲-۳-۵ صفت اشاره
۱۵۸	۳-۳-۵ صفت در جایگاه اسم
۱۶۱	۴-۵ اضافه و اضافه ملکی
۱۶۱	۱-۴-۵ آرایش مضاف و مضاف الیه
۱۶۳	۲-۴-۵ آرایش ضمیر با اسم
۱۶۵	۵-۵ آرایش بند موصولی
۱۷۱	۶-۵ آرایش ادات منفی ساز
۱۷۴	۷-۵ آرایش عدد و معدود
۱۷۶	۸-۵ آرایش بدل
۱۸۴	۹-۵ آرایش قید

۱۹۴	۱۰-۵ قواعد ساخت سازه‌ای
۱۹۵	۱-۱۰-۵ ساختمان جمله
۱۹۵	۲-۱۰-۵ گروه اسمی
۱۹۷	۳-۱۰-۵ گروه حرف اضافه‌ای
۱۹۸	۴-۱۰-۵ گروه قیدی
۱۹۹	۶-۱۰-۵ گروه فعلی
۲۰۰	۷-۱۰-۵ گروه توصیفی

فصل ششم: نتیجه گیری و پیشنهادات

۲۰۳	۱-۶ جمله
۲۰۶	۲-۶ حرف اضافه
۲۰۶	۳-۶ صفت
۲۰۷	۴-۶ اضافه
۲۰۸	۵-۶ بند موصولی
۲۰۹	۶-۶ ادات منفی ساز
۲۰۹	۷-۶ عدد
۲۱۰	۸-۶ بدل

۲۱۰	۶-۹ قید
۲۱۱	۶-۱۰ بررسی پرسش‌ها و فرضیه‌های پژوهش
۲۱۳	۶-۱۱ پیشنهادات
۲۱۴	کتابنامه فارسی
۲۱۶	کتابنامه لاتین
۲۱۸	واژه‌نامه فارسی
۲۴۲	واژه‌نامه انگلیسی
۲۶۵	چکیده انگلیسی

نشانه های آوایی

شرح فارسی	معادل IPA	نشانه های آوایی
آ	a	a
ایی	i	i
او	u	u
آ	a:	ā
ایی کشیده	i:	ī
او کشیده	u:	ū
اِ	e	e
یای مجهول، کسره کشیده	e:	ē
کسره کوتاه	ə	ə
أ	o	o
واو مجهول، ضمه کشیده	o:	ō
ک	k	k
گ	g	g
غ	ɣ	ɣ
خ	x	x
چ	tʃ	c
نوعی سین	ʧ	ʧ
ج	dʒ	j
ت	t	t
د	d	d
ذ	ð	ð
ث	θ	θ
پ	p	p

شرح فارسی	معادل IPA	نشانه های آوایی
و	w	v
ف	f	f
ن	n	n
م	m	m
ی	j	y
ر	r	r
ر هجایی	ɾ	ɾ
ل	l	l
س	s	s
ش	ʃ	š
ز	z	z
ژ	ʒ	ž
ه	h	h
خ (لبی شده)	x ^w	x ^w

پیشگفتار

وجود شباهت‌های ساختمانی در زبان‌ها از جمله مواردی است که در گسترش و شکوفایی علم زبان‌شناسی سهمی بسیار مهم داشته است. در واقع از این رهگذر زبان‌شناسی تاریخی دستخوش تحول عظیم گشت، زبان‌شناسی تطبیقی پا به عرصه وجود گذاشت و نیز زمینه برای بررسی رده‌شناسی زبان و همپای آن مطالعات جهانی‌های زبان فراهم آمد.

توصیف دقیق و درست از ساختارهای دستوری از اهمیت بسیار برخوردار است. تحلیل رده‌شناختی از یک ساخت، نشان می‌دهد که زبان مورد مطالعه دارای چه ویژگی‌هایی از لحاظ دارا بودن آن ساخت خاص، در مقایسه با سایر زبان‌هاست.

پژوهش حاضر که نگاهی رده‌شناختی به نحو زبان فارسی باستان در کتیبه بیستون دارد، این امکان را فراهم می‌آورد تا بتوان به ویژگی‌های خاص این زبان دست یافت و به تفاوت‌ها و شباهت‌های آن با دیگر دوره‌های این زبان و نیز زبان‌های دیگر پی برد. همچنین این پژوهش بر آن است تا ضمن معرفی حوزه رده‌شناسی زبان و رویکردهای مطالعاتی آن، با بهره‌گیری از برخی مثال‌ها از کتیبه بیستون و تحلیل نحوی آنها، آرایش انواع ساخت‌های نحوی را در فارسی باستان مشخص سازد.

در فصول شش‌گانه این پژوهش، فصل اول به کلیات پژوهش و معرفی و اهمیت آن می‌پردازد. فصل دوم شامل دو بخش مبانی نظری و مبانی عملی است. در بخش اول مبانی نظری، نگاهی داریم به معرفی زبان‌های هندواروپایی و به ویژه فارسی باستان و آثار مهم مربوط به آن. در بخش دوم مبانی نظری، مفاهیم رده‌شناسی تعریف و پیشینه‌ی این علم ارائه شد. و در ادامه‌ی این فصل پژوهشگران و محققان فارسی باستان و آثار آنها معرفی شده است. فصل سوم، اختصاص دارد به ویژگی‌های دستوری زبان فارسی باستان، که شامل نظام خطی، آوایی و صرفی این زبان می‌باشد. متن کتیبه بیستون بر اساس آوانویسی رودیگر اشمیت نوشته شد و به همراه واژگان به کار رفته در این کتیبه و ترجمه‌ی فارسی آن در فصل چهارم ارائه شده است.

ویژگی‌های نحوی فارسی باستان در کتیبه بیستون، که موضوع و هدف اصلی این پژوهش است، در فصل پنجم بیان می‌گردد. تجزیه و تحلیل داده‌های فارسی باستان که متن کامل کتیبه بیستون را شامل می‌شود، در چارچوب رده‌شناسی انجام گرفته است. و در پایان، نتایج حاصل از این بررسی‌ها در فصل ششم ارائه می‌گردد.

امید که این پژوهش توانسته باشد در جهت شناساندن بهتر و دقیق‌تر فارسی باستان و ارزش نهادن به میراث فرهنگی کشور عزیزمان، ایران گامی مؤثر برداشته باشد.

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱ بیان مسأله

زبان امری ثابت نیست و در طی زمان تحول و تغییر می‌پذیرد و از جانب دیگر برای دریافتن قواعد زبان در هر دوره باید به صورت‌های مختلفی که در ادوار گذشته داشته است، توجه کرد، تا اصل و منشأ هر نکته‌ای پدیدار شود و چگونگی تبدیل هر صورت به صورت دیگر مشخص گردد. مطالعه‌ی گذشته یک زبان ناگزیر باید مبتنی بر اسناد و مدارک موجود باشد و این تحقیق تنها در مواردی انجام می‌گیرد که چنین آثاری یا اسنادی در دست باشد. زیرا قوانین و قواعد تحول هر زبانی را تنها از روی اسناد و مدارک موجود می‌توان دریافت. یکی از زبان‌هایی که برای این تحقیق آمادگی لازم را دارد زبان فارسی است، زیرا کتیبه‌های هخامنشی از جمله مهمترین آنها کتیبه بیستون، از اسناد مهم و معتبر مکتوب به فارسی باستان است.

مطالعه و مقایسه‌ی ساختارهای صرفی و نحوی در زبان‌های مختلف، به منظور یافتن جهانی‌های زبانی همواره مورد علاقه‌ی بسیاری از زبان‌شناسان بوده است. این مطالعات، شاخه‌ای از زبان‌شناسی را با عنوان رده‌شناسی زبان به خود اختصاص داده است. رده‌شناسی بر این اساس عبارت است از طبقه‌بندی زبان‌ها و یا اجزای زبانی بر اساس ویژگی‌های صوری مشترک. رده‌شناسی تنها ابزاری در جهت تقسیم‌بندی زبان‌ها و همچنین تعیین الگوهای کلی در زبان‌ها نیست، بلکه خود روشی در شناخت ماهیت زبان نیز به شمار می‌رود.

بررسی ساختار نحوی متن فارسی باستان در کتیبه بیستون از دیدگاه رده‌شناسی موضوع بررسی این تحقیق می‌باشد. رده‌شناسی ضمن اشاره به طبقه‌بندی ساختارهای زبان‌های مختلف، به مطالعه‌ی الگوها و یا تعمیم‌های موجود میان زبان‌ها اطلاق می‌شود. این تحقیق بر آنست تا با بهره‌گیری از مثال‌ها و تحلیل نحوی کتیبه بیستون، آرایش انواع سازه‌ها را در فارسی باستان مشخص کرده و سپس جایگاه این زبان را در رده‌های ممکن نحوی با نگاه رده‌شناختی معین سازد. تحلیل نحوی این کتیبه به صورت تجزیه جمله به سازه‌های تشکیل دهنده آن و سپس تعیین مقوله سازه‌ها و نقش‌های آنهاست.

۱-۲ هدف و اهمیت موضوع

تحقیق و پژوهش در باب زبان فارسی باستان و آثار بر جای مانده آن به دو لحاظ حائز اهمیت است: نخست اینکه زبان فارسی باستان نیای فارسی دری است و آثاری که به این زبان به دست ما رسیده شکل و ساختار زبان فارسی را در اواسط هزاره‌ی اول پیش از میلاد مسیح نشان می‌دهد. دیگر اینکه این آثار به لحاظ اشمال برگزاری‌های موثق تاریخی جزو اسناد و مدارک معتبر دست اول مربوط به تاریخ ایران و زندگی اجتماعی مردم در عهد هخامنشیان محسوب می‌شود و گرانبهاترین بخش از میراث ملی ما را تشکیل می‌دهد.

متأسفانه این گنجینه عظیم و پرارزش علیرغم اهمیت فوق العاده‌ای که هم از لحاظ زبانشناسی و هم از منظر تاریخی دارد، در ایران چندان مورد توجه محققان قرار نگرفته و بجز چند اثر معدود، کتابی مستقل درباره دستور زبان، ادبیات، بازخوانی، تهذیب متون، شرح و گزارش آن و فرهنگ لغت به زبان فارسی نوشته نشده است و این در حالی است که در محافل علمی ایران شناسی مغرب زمین از زمان انتشار نخستین ترجمه‌ی کتیبه بیستون، توسط راولینسون^۱ در سال ۱۸۴۸م. تا کنون یعنی در دورانی متجاوز از یک قرن و نیم، دانشمندان و متخصصان فقه اللغه غیر ایرانی ده‌ها اثر علمی ارزنده در قالب کتاب، مقاله و رساله درباره موضوعات متنوع و مسائل گوناگون مربوط به زبان فارسی باستان به زبان‌های اروپایی منتشر کرده‌اند. با توجه به موارد گفته شده، تحقیق و پژوهشی جامع و گسترده درباره زبان فارسی باستان ضروری است.

پژوهش حاضر بررسی ساختار نحوی کتیبه بیستون است که از دیدگاه رده‌شناسی زبان که یکی از گرایش‌های عمده در زبانشناسی امروز است، نوشته شده است. هدف از تدوین این سلسله دستورها فراهم کردن داده‌هایی واحد و دارای نظام برای محققان زبانشناسی نظری و پژوهشگران رده‌شناسی است. این داده‌ها باعث می‌شوند که زبانشناسان مکتب زایشی و رده‌شناسان زبان از اطلاعات یکسانی بهره‌مند

---

^۱ Rawlinson